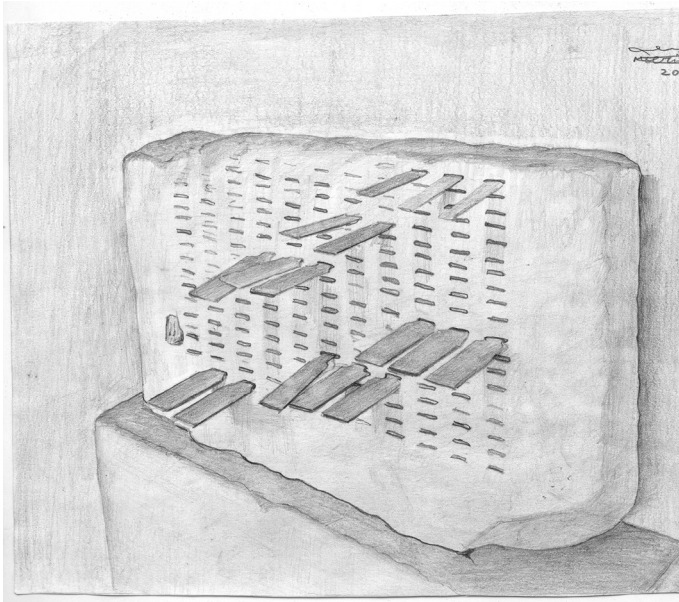

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ:

Ο βίος και το τέλος της αθηναϊκής
δημοκρατίας

Το κληρωτήριον, μηχανισμός που επέλεγε με τυχαίο τρόπο πολίτες για να υπηρετήσουν στα δημόσια αξιώματα. (Μουσείο Αρχαίας Αγοράς)

Ακραία ισότητα

Φανταστείτε μια κληρωτίδα όπως εκείνη που χρησιμοποιείται στην κλήρωση των λαχείων, αλλά αυτή τη φορά για να εξυπηρετήσει τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στη σκιά του αναστηλωμένου περιστυλίου της Στοάς του Αττάλου, στην καρδιά της σύγχρονης Αθήνας, πίσω από μια γυάλινη προθήκη, βλέπει κανείς μια μαρμάρινη στήλη. Μοιάζει να έχει χαραχτεί από κατάδικο που μετράει τις μέρες της φυλάκισής του – σειρές από ομοιόμορφες εγκοπές χαράζουν συμμετρικά την επιφάνειά της. Το αποτέλεσμα δεν είναι ελκυστικό και οι περισσότεροι επισκέπτες την προσπερνούν χωρίς να ρίξουν δεύτερη ματιά. Τον 4ο αιώνα π.Χ., αυτή η στήλη αποτελούσε μέρος ενός μηχανισμού, του *κληρωτηρίου*, που επέλεγε με τυχαίο τρόπο πολίτες για να υπηρετήσουν εθελοντικά σε κάποιο δημόσιο αξίωμα. Το κληρωτήριο βρισκόταν σε περίοπτη θέση στο διοικητικό κέντρο της πόλης, έτσι ώστε όλοι να μπορούν να παρακολουθούν τη διαδικασία – αντίθετα με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία σήμερα.

Δεν γνωρίζουμε ποιος σχεδίασε το κληρωτήριο. Ίσως η σύλληψη να ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης ανταλλαγής δημιουργικών ιδεών, κατά τον γνήσιο αθηναϊκό τρόπο, ωστόσο το σημαντικό είναι πως κάποιος ευφάνταστος πολίτης –ή πολίτες– επινόησε ένα λίθινο κατασκεύασμα της δημοκρατίας που μπορούσε να διασφαλίσει ότι η ανάληψη δημόσιου αξιώματος θα γινόταν με όσο το δυνατόν πιο δίκαιο τρόπο: μια διαδικασία γνωστή ως κλήρωση. Μια πιο προσεκτική εξέταση της μαρμάρινης στήλης αποκαλύπτει τις εγκοπές όπου τοποθετούνταν τα χάλκινα ελάσματα με τα ονόματα των υποψηφίων που συμμετείχαν στην κλήρωση. Μαύρα και άσπρα σφαιρίδια, αφού ανακατεύονταν καλά, ρίχνονταν στην κληρωτίδα από τη χοάνη στην κορυφή ενός χάλκινου σωλήνα, ο οποίος ήταν προσαρμοσμένος με εγκοπές στο πλάι της στήλης, και απελευθερώνονταν τυχαία με το γύρισμα ενός στροφάλου στη βάση του σωλήνα. Το λευκό σήμαινε «ναι», το μαύρο σήμαινε «όχι». Τα χάλκινα ελάσματα με τα ονόματα των υποψηφίων εξετάζονταν ανά σειρά –οριζόντια, κάθετα, διαγώνια ή σε συνδυασμό– και οι υποψήφιοι γίνονταν δεκτοί ή απορρίπτονταν ανάλογα με το χρώμα των σφαιριδίων, μέχρι να επιλεγεί ο ικανός αριθμός πολιτών που θα αναλάμβαναν τα δημόσια αξιώματα.

Σε αντίθεση με τους σύγχρονους υπολογιστές, το αρχαίο κληρωτήριο είχε το πλεονέκτημα ότι δεν μπορούσε να παραβιαστεί. Με κλήρωση επιλέγονταν πολίτες σχεδόν για κάθε αξίωμα εκτός από εκείνο του στρατηγού. Για τη διοίκηση του στρατού, η εκλογή των υποψηφίων με ψηφοφορία της Εκκλησίας του Δήμου, με κριτήριο τις ικανότητες και το

κύρος τους, θεωρήθηκε πιο λογική –και ασφαλής– επιλογή. Η στήλη του κληρωτηρίου που σήμερα εκτίθεται στο Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς βρέθηκε κοντά στον χώρο των δικαστηρίων και ασφαλώς θα χρησιμοποιούνταν για την κλήρωση δικαστών την τελευταία στιγμή πριν από μια δίκη, έτσι ώστε να μην υπάρχει χρονικό περιθώριο να δωροδοκηθούν. Στο δικαστήριο, ο ενάγων και ο εναγόμενος εκπροσωπούσαν τον εαυτό τους (αν και δεν υπήρχε νόμος που να απαγορεύει την πρόσληψη επαγγελματιών ρητόρων) και ο χρόνος τους καθοριζόταν αυστηρά με τη βοήθεια μιας κλεψύδρας, ενός πλίβινου δοχείου με πώμα στο κάτω μέρος και οπή εκροής κοντά στο χείλος, που εξασφάλιζε ίδια ποσότητα νερού για όλους – άλλη μία ακριβοδίκαιη και απαραβίαστη κατασκευή.

Αν οι κλεψύδρες και τα κληρωτήρια ήταν οι υλικές εκφάνσεις των ίσων ευκαιριών και της πρόσβασης στην εξουσία, τότε η *ίσονομία* (η ισότητα απέναντι στον νόμο) και η *ίσηγορία* (η ισότιμη ελευθερία στον δημόσιο λόγο) ήταν οι δύο βασικές αρχές που στήριζαν τη δημοκρατία, πολύ περισσότερο απ' ό,τι σήμερα. Ο Αθηναίος αντιμετώπιζαν με καχυποψία τα άτομα που συγκέντρωναν μεγάλη εξουσία – κατάλοιπο από την περίοδο της τυραννίδας, που είχε προηγηθεί της δημοκρατίας. Δεν υπήρχε χώρος γι' αυτούς τους ανθρώπους, τουλάχιστον θεωρητικά. Στο δικαστήριο δεν υπήρχε πρόεδρος, μόνο δικαστές. Δεν υπήρχε πρωθυπουργός ούτε υπουργοί ούτε και επίσημα πολιτικά κόμματα και δεν οργανώνονταν προεκλογικές εκστρατείες. Δεν επέλεγαν οι πολίτες τους αντιπροσώπους τους, αλλά μια άψυχη μηχανή. Όσοι επιλέγονταν

με κλήρωση για να αναλάβουν αξιώματα είχαν δικαίωμα να λαμβάνουν αποφάσεις για περιορισμένο χρονικό διάστημα –μερικές φορές μόνο μία μέρα, το πολύ έναν χρόνο–, προτού αντικατασταθούν, και όλοι οι προτεινόμενοι νόμοι τίθεντο σε δημόσια ψηφοφορία. Με λίγα λόγια, η αθηναϊκή δημοκρατία στις καλύτερες στιγμές της λειτουργούσε πολύ περισσότερο σαν το σημερινό σύστημα των ενόρκων: επιλεγόσουν τυχαία για να υπηρετήσεις προσωρινά την πολιτεία, αντί, όπως συμβαίνει στην εποχή μας, να διαγκωνίζεσαι για την εξουσία, πράγμα που δίνει προβάδισμα στα πιο πλούσια και μορφωμένα μέλη της κοινωνίας. Η καθολική πρόσβαση στα δημόσια αξιώματα χωρίς προϋποθέσεις θεωρούνταν όχι μόνο καθήκον, αλλά και δικαίωμα του αθηναϊκού εκλογικού σώματος, ο μόνος τρόπος να λειτουργήσει το σύστημα χωρίς τους διαμεσολαβητές στους οποίους στηριζόμαστε σήμερα. Η δημοκρατία είχε απαιτήσεις από τους πολίτες όλων των κοινωνικών τάξεων αδιακρίτως και αυτοί με τη σειρά τους όφειλαν να ανταποκριθούν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο.

Κατάχρηση του συστήματος

Ωστόσο, το σφάλειν ανθρώπινο, όπως μας υπενθυμίζει ο Αλεξάντερ Πόουπ. Ο λόγος που οι Αθηναίοι έθεταν αυστηρούς κανόνες όσον αφορά την πρόσβαση στα δημόσια αξιώματα ήταν ότι κατανοούσαν πλήρως πόσο εύκολο είναι να επικρατήσει η ιδιοτέλεια σε μια κοινωνία, όταν δεν υπάρχει έλεγχος. Οι άνθρωποι ελκύονται από χαρισματικά άτομα κι εκείνα συγκεντρώνουν άτυπα τόση εξουσία, ώστε έχουν

τη δύναμη να επηρεάζουν την κοινή γνώμη. Με αυτόν τον τρόπο μετατρέπονται σε ηγέτες, παρόλο που δεν έχουν εκλεγεί, και ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Σχηματίζονται αντιμαχόμενες παρατάξεις, πρωτογενή πολιτικά κόμματα. Οι πιστοί οπαδοί ευνοούνται, στους αντιπάλους ασκούνται πιέσεις και πολύ σύντομα ο φατριασμός επικρατεί, όπως συμβαίνει σήμερα με την κομματικοποίηση της πολιτικής.

Ο Θουκυδίδης περιέγραψε δραματικά τους τρόπους που επινοεί η ανθρώπινη φύση προκειμένου να καταπατήσει τους καθιερωμένους νόμους. Η περιγραφή του εμφύλιου πολέμου της Κέρκυρας το 427 π.Χ. θα μπορούσε να αφορά οποιαδήποτε συνταγματική εκτροπή του σύγχρονου κόσμου, όποτε οι ρυθμιστικοί κανόνες και η δημοκρατική διαδικασία καταστρατηγούνται. Η φρίκη του κερκυραϊκού εμφύλιου πολέμου ίσως ήταν ένας από τους λόγους που οδήγησαν την Αθήνα να θεσπίσει περισσότερα θεσμικά αντίβαρα στη δημοκρατία της τον 4ο αιώνα π.Χ.

Στην κατάσταση που έφτασαν τα πράγματα, η ζωή στην πόλη συνταράχθηκε και η ανθρώπινη φύση, που ακόμη και υπό το κράτος των νόμων τείνει να παρανομεί, με ευχαρίστηση τέθηκε υπεράνω των νόμων, φανερώνοντας ότι τα πάθη της ήταν ασυγκράτητα, ισχυρότερα από τους νόμους και εχθρικά σε οτιδήποτε υπερέχει...

Και οι πολιτικές παρατάξεις δεν σχηματίστηκαν επιδιώκοντας αμοιβαία οφέλη σύμφωνα με τους υπάρχοντες νόμους, αλλά υπηρετώντας ιδιοτελείς

σκοπούς, παραβιάζοντάς τους. Και η μεταξύ τους εμπιστοσύνη δεν στηριζόταν στους όρκους στους θεούς, αλλά στα εγκλήματα που διέπρατταν από κοινού...

Αιτία για όλα αυτά ήταν η δίψα της εξουσίας, που τη γεννά η πλεονεξία και η φιλαρχία.⁶

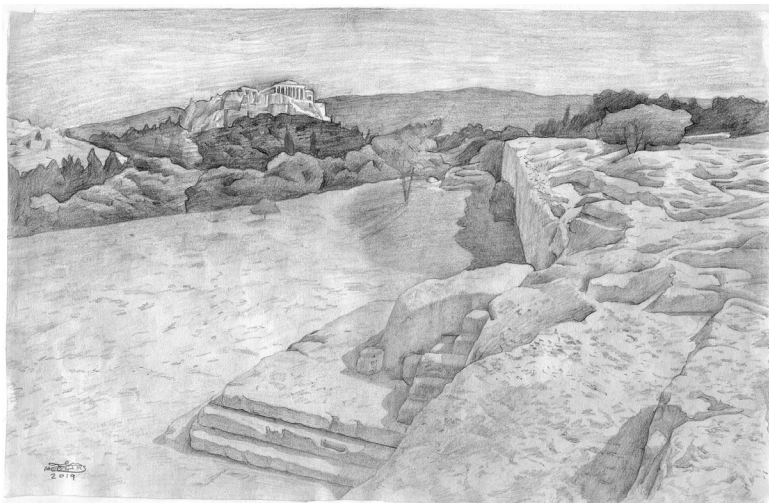
Στην αρχαία Αθήνα, οι χαρισματικοί ρήτορες συνήθιζαν να ασκούν επιρροή στον λαό, εξού και ο όρος «δημαγωγός», από το ρήμα *ἄγω*, που σημαίνει οδηγώ ή σύρω. Ο δημαγωγός [*δῆμος*+*ἄγω*] δεν είναι σε καμία περίπτωση ένας ευγενής «ηγέτης του λαού», αλλά κάποιος που τον παρασύρει με όπλα του την αποφασιστικότητα και τη φιλοδοξία. Παρά το ότι το σύστημα βασιζόταν στην τυχαία επιλογή, στην πραγματικότητα η αθηναϊκή κοινωνία ήταν εξαιρετικά αξιοκρατική και το ανταγωνιστικό περιβάλλον της έκανε δημοφιλή την άμιλλα στον δημόσιο λόγο, τον αθλητισμό (οι αγώνες των Παναθηναίων) και το θέατρο (Διονύσια), όπου στους καλύτερους καλλιτέχνες, θεατρικούς συγγραφείς και μουσικούς δίνονταν βραβεία. Βραβεία απονέμονταν ακόμη και σε εξαιρετικές αγορεύσεις στα δικαστήρια, οπότε δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι υπήρχε προσφορά και ζήτηση για δημαγωγούς. Το ότι οι στρατηγοί εκλέγονταν από την Εκκλησία του Δήμου σήμαινε ότι λαοφιλείς στρατηγοί όπως ο Περικλής και ο Αλκιβιάδης (πρωτεργάτης της καταστροφικής Σικελικής Εκστρατείας το 415 π.Χ.) είχαν τη δύναμη να επηρεάσουν τον δήμο και ουσιαστικά να ασκούν ρόλο δημαγωγού υπό τον μανδύα του αξιώματός τους (ο Περικλής, για

παράδειγμα, εκλεγόταν στρατηγός επί δεκαπέντε συναπτά έτη, με αποτέλεσμα να καθορίζει την πολιτική της πόλης στα μέσα του αιώνα).

Ακόμη και στην Αθήνα, λοιπόν, υπήρχε κατάχρηση του πολιτικού συστήματος, παρόλο που η δομή του ήταν συγκροτημένη επιμελώς ώστε να αποτρέπει κάτι τέτοιο - μια δομή που συνεπαγόταν χρονοβόρα και δαπανηρή γραφειοκρατία. Ο εξοστρακισμός, η διαδικασία όπου οι πολίτες με την ψήφο τους αποφάσιζαν αν κάποιος θα εξοριζόταν επειδή απειλούσε την ισορροπία της δημοκρατίας, τελικά εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ., διότι οποία ερωνεία, είχε αρχίσει να χρησιμοποιείται από τους πολιτικούς ως εργαλείο για να απαλλάσσονται από τους αντιπάλους τους.

Το κληρωτήριο και το εκ περιτροπής σύστημα ανάληψης αξιωμάτων είχαν τους περιορισμούς τους, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ήταν ριζοσπαστικά εργαλεία που εξασφάλιζαν δίκαιη πρόσβαση στην εξουσία και αξιοποιούσαν την περιβόητη «σοφία του πλήθους». Αν κρίνουμε έχοντας κατά νου πολλούς σύγχρονους πολιτικούς και τα ατέλειωτα χρόνια που νέμονται την εξουσία, δύσκολα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μαζική τυχαία επιλογή ήταν χειρότερη από το τέλμα που βιώνουν οι πολίτες σήμερα. Για την ακρίβεια, ίσως ήταν και καλύτερη. Αλλά τα σημερινά εκλογικά σώματα δεν θα προσαρμόζονταν καλά σε μια ξαφνική επαναφορά των αρχαίων προτύπων δημοκρατίας. Έχουν συνηθίσει στην απουσία ευθύνης και στη βεβαιότητα ότι αυτοί που έχουν την εξουσία στο τέλος θα τα ρυθμίσουν όλα. Εμείς οι σύγχρονοι πολίτες έχουμε αποστασιοποιηθεί πολύ από την

εξουσία, τόσο ως προς την άσκησή της όσο και ως προς την αξιολόγησή μας γι' αυτή.

Η Πνύκα, ο τόπος όπου λάμβαναν χώρα οι συνελεύσεις της Εκκλησίας του Δήμου στην αρχαία Αθήνα. Στο βάθος διακρίνεται η Ακρόπολη.

Στις σύγχρονες δημοκρατίες η ψήφος δεν είναι σχεδόν ποτέ υποχρεωτική (με εξαίρεση ορισμένες χώρες όπως η Αυστραλία). Στην αρχαία Αθήνα, λαμβάνονταν αυστηρά μέτρα για την ενθάρρυνση της συμμετοχής στην *ἐκκλησία τοῦ δήμου*, τη συνέλευση όπου οι πολίτες ψήφιζαν σχεδόν κάθε εβδομάδα για διάφορα ζητήματα, από τη φορολογία μέχρι την εξωτερική πολιτική. Από πηγές όπως ο κωμικός ποιητής Αριστοφάνης γνωρίζουμε ότι δούλοι που κρατούσαν σχοινιά βαμμένα με κοκκινωπή ώχρα κέντριζαν τους πολίτες που χρονοτριβούσαν στην Αγορά και τους έσπρωχναν αγεληδόν

μέχρι το βραχώδες πλάτωμα, την Πινύκα, απέναντι από τον κεντρικό λόφο της πόλης, την Ακρόπολη. Εδώ, η Εκκλησία του Δήμου άκουγε τις συζητήσεις και όλοι είχαν δικαίωμα να μιλήσουν πριν αρχίσει η ψηφοφορία, που γινόταν με ανάταση των χεριών. Αν δεν φαινόταν με την πρώτη ματιά ποια πρόταση πλειοψηφούσε, οι ψήφοι καταμετρώνταν μία προς μία και για να ισχύσει η ψηφοφορία σε θέματα όπως ο εξοστρακισμός χρειαζόταν να υπάρχει απαρτία τουλάχιστον έξι χιλιάδων πολιτών (βλ. Μάθημα Τρίτο). Όποιος εμφανιζόταν στην Αγορά με σημάδια ώχρας στα ρούχα του (που σήμαινε ότι χρονοτριβούσε και τον είχαν σπρώξει οι δούλοι με τα βαμμένα σχοινιά στην Πινύκα) πλήρωνε πρόστιμο. Στους *Αχαρνής* του Αριστοφάνους υπάρχει μια σύντομη περιγραφή των νωθρών ψηφοφόρων: «Είναι να συγκληθεί η Εκκλησία του Δήμου κι όμως η Πινύκα παραμένει έρημη από το πρωί, στην αγορά φλυαρούν όλοι, πάνω κάτω, αποφεύγοντας το βαμμένο κόκκινο σχοινί».⁷

Σήμερα, μπορεί κανείς να ψηφίσει σε ένα δημοψήφισμα χωρίς να έχει την παραμικρή ενημέρωση για το θέμα. Στην αρχαία Αθήνα, οι ψηφοφόροι ήταν υποχρεωμένοι να ακούσουν όλα τα επιχειρήματα, τόσο υπέρ όσο και κατά, μιας πρότασης. Το ανθρώπινο σφάλμα και η προκατάληψη ήταν εξίσου πιθανά όπως και τώρα φυσικά, αλλά τουλάχιστον οι πολίτες, παρόντες στην Εκκλησία του Δήμου, άκουγαν με προσοχή και ήταν ένα καλά ενημερωμένο εκλογικό σώμα.

Σήμερα, ακόμη κι εκείνοι που βρίσκονται στην εξουσία μερικές φορές δεν κατανοούν το σύστημα που τους οδήγησε εκεί. Οι εκλογικοί νόμοι είναι περίπλοκοι. Παρόλο που

(ορισμένες) πληροφορίες σχετικές με τη διοίκηση της χώρας είναι θεωρητικά προσιτές στο κοινό –για παράδειγμα, μέσω αίτησης για παροχή πληροφοριών βάσει της οδηγίας για την Ελεύθερη Πρόσβαση του Κοινού σε Πληροφορίες–, η ίδια η διαδικασία δεν είναι ευρέως γνωστή, χρησιμοποιείται σπάνια και διατίθεται με προχειρότητα. Τα δημοφιλή μέσα μαζικής ενημέρωσης και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενημερώνουν μεν, αλλά συγχρόνως θολώνουν την εικόνα, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να αποστασιοποιούνται από τη δημοκρατία στην οποία θεωρητικά συμμετέχουν. Στην αρχαία Αθήνα δεν ήταν μόνο το κληρωτήριο σε κοινή θέα όλο το εικοσιτετράωρο, αλλά και οι γραπτοί νόμοι. Οι περισσότερες από τις αποφάσεις που λαμβάνονταν από την Εκκλησία του Δήμου χαράσσονταν σε στήλες τις οποίες έστηναν στην Ακρόπολη ή στην Αγορά, έτσι ώστε να μπορούν να τις διαβάσουν όλοι, λειτουργώντας όπως μια διαφημιστική πινακίδα, η οποία ταυτόχρονα χρησίμευε και ως μόνιμη καταγραφή των ψηφισμάτων της Βουλής και της Εκκλησίας του Δήμου. Οι εγκοπές όπου στερεώνονταν αυτές οι στήλες πάνω στον βράχο είναι ακόμη και σήμερα ορατές στην Ακρόπολη, αν ξέρεις πού να κοιτάξεις. Ποδοπατημένες από τις ορδές των επισκεπτών που ανεβαίνουν να δουν τον Παρθενώνα, μοιάζουν με δυσερμήνευτες ρηχές εσοχές – οι τάφοι των πρώτων δημοκρατικών αποφάσεων του κόσμου έχουν λειανθεί από τις πατημασιές και το πέρασμα του χρόνου και μένουν απαρατήρητες.